

Operatie Juliana

GERARD MULDER, CEES WIEBES EN BERT ZEEMAN

Tussen de vele kleinere raadsels die de Tweede Wereldoorlog heeft nagelaten, was de vraag wat er is gebeurd met het kapitaal dat koningin Wilhelmina bij haar vertrek naar Engeland in de meidagen van 1940 in Nederland moest achterlaten. Het lag voor de hand dat de Duitsers zich erover ontfermden, maar wat deden ze ermee? En hoe kwam het koninklijk bezit na de oorlog weer terug? Tot voor kort onbekend archiefmateriaal in binnen- en buitenland levert een reconstructie op van een merkwaardige smokkelaffaire, waarbij de Geallieerden in het belang van de Nederlandse staat om de tuin werden geleid. Eerste aflevering van een tweedelige serie.

Tegen de avond van 17 augustus 1946 maakte een kleine, onopvallende vrachtauto zich los van de stoepwand in de Caspar Theysstrasse, een relatief weinig door het ooglogsgeweld beschadigde straat in de 'betere' Westberlijnse wijk Grunewald. Bestemming: de Behrenstrasse in het oostelijk stadsdeel, dat onder controle van de Russen stond.

Toen de Brandenburger Tor in zicht kwam, moeten de drie mannen in de truck hun hart even hebben voelen bonken, want daar liep de 'Sektorengrenze' tussen Oost- en West-Berlijn. En hoewel de grens toen nauwelijks meer was dan een streep op het asfalt, controle nog sporadisch was en de mannen nog niets illegaals hadden gedaan, betekende het kruisen van de streep dat het avontuur nu werkelijk was begonnen.

Maar alles ging goed. Schuin achter de Brandenburger Tor lag (en ligt) de Behrenstrasse, een straat die evenwijdig met de boulevard Unter den Linden loopt, en waar tot mei 1945 enkele grote banken hun hoofdkantoor hadden. De auto stopte bij het grotendeels vernielde gebouw van de August ThyssenBank. De mannen stapten uit, openden de laaddeuren van de wagen, en liepen op de eenzame Russische schildwacht af die de toegang tot de bankkluisen bewaakte. Er werden papieren getoond; mogelijk verwisselden ook enige flessen wodka discreet van eigenaar, een gebaar dat, gezien het karakter van deze operatie, zeker op zijn plaats was. In elk geval legde de schildwacht de mannen geen strobreed in de weg toen ze zich door het puin een weg naar de gedeeltelijk opgeblazen kluisdeuren baanden. Even later had men hen kunnen zien sjouwen met pakken en dozen, die in de truck werden geladen. De eerste fase van 'Operatie Juliana', zoals later de repatriëring van een deel van het familiekapitaal van het Nederlandse Koninklijk Huis uit de klauwen van de Russische beer zou worden genoemd, was in volle gang.

Over de omvang van het vermogen van de Oranjes is veel gespeculeerd, al ver voor de Tweede Wereldoorlog. Het cliché dat de Duitsers koesterden van 'die steinreichen Hollander', is grotendeels te herleiden tot veronderstellingen over de fabelachtige rijkdom van de Nederlandse monarchen. Vandaar dat de bezetter al snel na de capitulatie van het Nederlandse leger, en de vlucht van de koninklijke familie in mei 1940 de omvang van het Oranjekapitaal in kaart gingen brengen.

'Uit inlichtingen die Bene, Ribbentrops de Duitse minister van Buitenlandse Zaken vertegenwoordiger in Den Haag, wist te verkrijgen, had dat vermogen in mei 1940 ruim zestien miljoen gulden bedragen,' schrijft de historicus Loe de Jong in deel V van Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog. Hoewel De Jong hier dus een Duitse bron citeert, kunnen we aannemen dat de optelsom van Bene de waarheid heeft benaderd. Anders had Wilhelmina, met wie De Jong ten behoeve van zijn standaardwerk uitgebreid heeft gesproken, wel laten weten dat de Duitse schatting de plank missloeg. Een groot deel van die zestien miljoen gulden, namelijk negen miljoen, bestond uit onroerend goed in de vorm van paleizen en landgoederen. De inventaris van die gebouwen was ongeveer een miljoen waard. Er resteerde dus een kapitaal van zes miljoen gulden, plus, zo blijkt uit documentatie die bij onder andere Amerikaanse overheidsarchieven berust, een bescheiden vermogen van prinses Juliana ter waarde van enige tienduizenden guldens. Het kapitaal van koningin-moeder Emma was grotendeels belegd in Russische spoorwegobligaties uit de tsarentijd (waarmee 'hofkringen en rijkaards' indertijd volgens de memoires van de financiële expert en journalist S. F. van Oss waren 'volgestopt tot aan het saturatiepunt'), en sinds de Oktoberrevolutie zo goed als waardeloos.

Zes miljoen gulden dus, en zelfs als we in aanmerking nemen dat een gulden in 1940 ongeveer tien keer zoveel waard was als nu, valt te begrijpen waarom Bene aan zijn chef Ribbentrop telegrafeerde (aangehaald in De Jong): 'Mithin ist angeblich sagenhafter Reichtum des Hauses Oranien-Nassau garnicht vorhanden.' De Duitsers hadden zeker het tien- en eigenlijk wel het vijftigvoudige van het gevonden vermogen verwacht. Benes teleurstelling was des te groter omdat tweederde van die zes miljoen aan de Duitse greep was onttrokken. Ruim een miljoen was belegd in de Verenigde Staten. Drie miljoen aan effecten had koningin Wilhelmina bij haar vlucht in twee koffers laten pakken, die werden neergezet op het achterdek van Britse torpedobootjager Windsor, waarmee het kabinet-De Geer de oversteek van Hoek van Holland naar Engeland maakte. De diplomaat Henri van Vredenburg en de marine-adjutant Post Uiterweer ontvingen 'strikte instructies de koffers geen ogenblik uit het oog te verliezen,' zoals Van Vredenburg later in zijn memoires schreef. 'En dus hebben wij er de nacht op doorgebracht, wat de volgende ochtend, bij het kriecken van de dag, aan Post de kret ontlokte: 'Ik wist niet dat geld zo verdomd hard kon zijn!'. De koffers arriveerden volgens plan in Londen.

Er resteerden de Duitsers dus, behalve de paleizen, als vorstelijke oorlogsbuit effecten ter waarde van 'slechts' ruim twee miljoen gulden (beurswaarde), inclusief het vermogen van Juliana en Emma. Maar, al keek de bezetter op dit vermogen neer, hij vond het wel de moeite waard om het zich toe te eigenen. 'Ofschoon ook hier de documentatie ontbreekt, zijn ingewijden in Den Haag er zeker van dat het door de Duitsers geconfisqueerde deel van het Oranje-vermogen na de oorlog weer is teruggekomen,' schreef de journalist Harry van Wijnen in zijn in 1975 verschenen boek Van de macht des konings. Hoe de Oranjes hun kapitaal na de oorlog weer hebben teruggekregen, is een huzarenstukje dat pas nu, vijfenveertig jaar na dato, te reconstrueren valt aan de hand van onlangs gevonden materiaal uit vooral Amerikaanse archieven.

Aanvankelijk lieten de Duitsers de opgespoorde Oranje-miljoenen, gedeponereerd in de kluizen van de door Wilhelmina's overgrootvader koning Willem I opgerichte Nederlandsche Handel Maatschappij, met rust. Dat was bewust beleid, zoals er ook weinig druk werd gezet achter de maatregel dat de vorstelijke staatsieportretten uit openbare gebouwen dienden te worden verwijderd. De Nederlanders moesten immers niet te zeer tegen de haren worden ingestreken in het kader van de pogingen om hen voor het nationaal-socialisme te winnen. Dat veranderde toen die pogingen hadden gefaald, en de oorlog zich verder uitbreidde.

Niet bekend

In 1942 - wanneer precies is niet na te gaan, maar vermoedelijk tegen het eind van dat jaar - liet Bockamp Wilhelmina's effecten overbrengen van de Nederlandsche Handel Maatschappij naar een bank waarover hij het bewind voerde, de Bank voor Handel en Scheepvaart in Rotterdam, gevestigd aan de Zuidblaak 18. De koninklijke waardepapieren werden gevoegd bij de stapels pakketten die daar al lagen opgeslagen om de toekomstige economische Machtubernahme te dienen. Daarmee was het effectenkapitaal van de koningin niet alleen formeel, maar ook feitelijk in Duitse handen gekomen. Weliswaar werd de Bank voor Handel en Scheepvaart (BHS) door Nederlanders geleid, en speelde ze een belangrijke rol in de Nederlandse economie, omdat onduidelijk was wie de bank in eigendom had, trad de Duitser Bockamp op als Verwalter. De BHS was namelijk onderdeel van een netwerk naar welks samenstelling de Duitsers even nieuwsgierig waren als naar de omvang van het Oranje-bezit, het Thyssen-concern.

In de vorige eeuw had de Duitser August Thyssende grondslag gelegd voor zijn Vereinigte Stahlwerke, een imperium van mijnen, hoogovens en staalfabrieken, met daaraan gekoppeld transport-en toeleveringsbedrijven, rederijen, banken en handelondernemingen. Tot die laatste categorie hoorde de in 1918 opgerichte Bank voor Handel en Scheepvaart, een dochter van de August Thyssen Bank in Berlijn. Was de BHS aanvankelijk in Thyssens conglomeraat slechts een 'randverschijnsel', in de jaren twintig, en vooral in de jaren dertig expandeerde de bank in allerlei richtingen. Ze nam minder- en meerderheidsbelangen in talloze ondernemingen; van, om maar een paar voorbeelden te noemen, de NV Havenbedrijf Vlaardingen Oost en de Nederlandsche Handel Maatschappij (!) tot de Union Banking Corporation in New York. Daarnaast werd Thyssen-dochter BHS eigenaar van andere Thyssen-bedrijven. De BHS groeide uit tot een spin in een ondoorzichtig web van bezitsverhoudingen. Binnen het Thyssen-conglomeraat wa de BHS zo belangrijk geworden dat, volgens een toespraak van de directie althans, de Engelsen ervan hadden gezegd: 'Not the dog wags the tail, but the tail wags the dog.' Daarmee werd de vraag steeds interessanter van wie nu die staart was.

Naar een antwoord op deze vraag hebben blijkens uitvoerige rapporten van de Geallieerden tot mei 1945 de nazi's en daarna de Geallieerden ijverig gezocht; denazi's om erachter te komen welk deel van het concern als Feindvermogen kon worden geconfiscieerd, de Geallieerden om te bepalen welke ondernemingen als collaborerend met de nazi's konden worden gebrandmerkt. De sporen naar het antwoord liepen dood op stichtingen in Zwitserland die de aandelenpakketten van diverse holdings beheerden. Dat leden van de familie Thyssen, dan wel hun stromannen, in het bestuur van die stichtingen veel te zeggen hadden, stond buiten kijf, maar de kern bleef een raadsel. Er liepen draden van de BHS naar de in Zwitserland wonende Heinrich Thyssen, een zoon van concernstichter August die zich door zijn huwelijk met de Hongaarse barones Bornemisza de Kaszon de Hongaarse nationaliteit had weten te verwerven. Daardoor was het aannemelijk dat de Bank voor Handel en Scheepvaart geen Nederlands eigendom was; vandaar de al genoemde dr. Bockamp als toezichthouder.

In het najaar van 1942 verlangde Bockamp dat de pakketten aandelen die bij de BHS in de kluis lagen, waaronder Wilhelmina's bezit, naar Duitsland zouden worden getransporteerd. Zogenaamd was die verhuizing wegens het gevaar van een Geallieerde invasie en van bomaanvallen, maar de Nederlandse directeur van de BHS, H. J. Kouwenhoven, zag het, terecht, als een poging om de bank leeg te roven en de Duitse greep op het Nederlandse bedrijfsleven te versterken. Hij protesteerde heftig. Kouwenhoven werd evenwel ontslagen door de Generalbevollmachtigde van het Thyssen-concern, de in Dusseldorf residerende dr. Wilhelm Roelen.

Het ontslag van Kouwenhoven had tot gevolg dat verscheidene topfunctionarissen van de BHS en de daarmee gelieerde bedrijven uit protest eveneens hun vertrek aankondigden, dan wel aangeboden promoties weigerden. Op de feitelijke gang van zaken had dat echter geen invloed; meteen nadat Kouwenhoven uit de weg was geruimd, werden de pakken aandelen van Rotterdam naar Berlijn gebracht. Daar werden ze opgeslagen in de oorspronkelijke 'moederbank' vande Bank voor Handel en Scheepvaart, de August Thyssen Bank. De rest van de oorlog bleven de stukken er in de kluis liggen. Het gebouw erboven werd gaandeweg vergruisd; eerst door de Geallieerde bombardementen en later, in het voorjaar van 1945, door de veldslag die in de Berlijnse binnenstad woedde om de laatste vierkante meters van het Grootduitse Rijk.

Nadat de Russen ook de Behrenstrasse hadden veroverd, beval een officier van het Rode Leger de directeur van de bank, Curt Ritter, de kluisen te openen. De plunderende soldaten namen zoveel mogelijk dingen mee die een tastbare waarde hadden zoals goud, zilver en juwelen. Ook de sleutels van de kluisen namen ze mee, maar voordat ze konden terugkomen, was een andere groep soldaten hun al voor geweest.

Ritter maakte deze groep duidelijk dat hij geen sleutels meer had, maar daar wisten de soldaten wel iets op: met dynamiet bliezen ze de kluisdeuren op, en maakten zich meester van wat hun voorgangers hadden achtergelaten. Alleen de waardepapieren, die voor hen immers waardeloos waren, lieten ze liggen.

Hoe koningin Wilhelmina er na haar terugkeer in Den Haag in 1945 achter kwam wat er met haar in Nederland achtergebleven kapitaal was gebeurd, weten we niet, maar het moet vrij eenvoudig zijn geweest.

Verwalter Bockamp had zijn kantoor in het Paleis Noordeinde gehad, en hij had bij zijn vlucht terug naar Keulen kort voor de bevrijding veel papieren in het paleis achtergelaten, zo vertelde hij later tijdens een verhoor door de Britten (zijn superieur Von Schroder werd in een krijgsgevangenenkamp in Frankrijk ontdekt). Doordat Bockamp tevens zowel het koninklijk vermogen als de BHS had beheerd, was de verbinding tussen die twee snel gelegd; van de BHS naar de August Thyssen Bank was maar een stap.

Vermoedelijk hebben 'allerhoogste kringen' in Nederland Heinrich Thyssen een seintje gegeven dat het tijd werd om ervoor te zorgen dat het kapitaal in Nederland terugkwam. Overigens ging het daarbij om een veel groter belang dan dat van de koningin alleen. Zeker voor zeventien miljoen aan aandelen in solide Nederlandse bedrijven was verdwenen. Begin 1946 vroeg prins Bernhard, meteen nadat in Berlijn de Nederlandse Militaire Missie was genstalleerd, of zij kon nakijken wat er van zijn rekeningen bij diverse Duitse banken was geworden: vijftienduizend Reichsmark bij de Berliner Handelsgesellschaft, en ruim 175.000 Reichsmark bij de Deutsche Bank (het geld bleek er nog te zijn, maar op grond van een verordening van de Geallieerden mocht de prins het voorlopig niet opnemen). Ook vroeg Bernhard de Militaire Missie uit te zoeken waar een van zijn geroofde auto's was gebleven (een Amerikaanse kolonel van de Geallieerde

'Property Control Branch' antwoordde op een desbetreffende vraag van de Missie dat een auto die aan het signalement voldeed, in Oost-Berlijn was gesignaleerd, helaas met Russische militairen erin). Verder kreeg de Missie het verzoek te proberen de uit de paleizen geroofde eigendommen van de Oranjes te achterhalen. Daarover ontwikkelde zich een reusachtige correspondentie met onduidelijk resultaat.

In december 1945 maande Thyssens Generalbevollmachtigte Roelen de directeur van de August Thyssen Bank in Berlijn, Curt Ritter, ineens schriftelijk ervoor te zorgen dat de Nederlandse effecten in de bankkluis teruggingen naar 'waar ze vandaan kwamen'. Ritter evenwel ondernam niets. Hij had daarvoor goede redenen, vertelde hij aan een Nederlandse officier, die in januari 1946 bij hem in de Caspar Theysstrasse aan de deur kwam om het 'dienstbevel' van Roelen te herhalen. In de eerste plaats hadden de Russen hem, Ritter, de toegang tot de bank ontzegd, een verbod dat alle directeuren van banken in de Russische sector van Berlijn hadden gekregen. Om het gebouw stonden wachtposten.

Afgezien van deze praktische moeilijkheid zouden de vier grote mogendheden die Duitsland bezet hielden, voor het transport van de waardepapieren naar Nederland toestemming moeten geven. De kans op dat fiat was echter bijna nul omdat de Geallieerden op hun beurt met een onderzoek naar de eigendomsverhoudingen binnen het Thyssenconcern waren begonnen. Zolang dat onderzoek niet was afgerond, mocht niets aan de boedel van het concern worden onttrokken. Het verplaatsen van de effecten was illegaal.

Wat Ritter trouwens niet vertelde, was dat er nog een speciaal Geallieerd onderzoek liep naar de activiteiten van de August Thyssen Bank in de oorlogsjaren. Deze bank had weliswaar niet de bruine reputatie verworven van de eveneens in de Behrenstrasse residerende Dresdner Bank (over wier directeur het rijmpje circuleerde: 'Wer marschiert hinter dem ersten deutschen Tank? Das ist der Dr. Rasche von der Dresdner Bank'), er hing wel degelijk een luchtje aan.

Reichsmarschall Hermann Goering had de betalingen voor zijn omvangrijke kunstaankopen via de bank van Thyssen laten lopen, en het was na mei 1945 geen aanbeveling meer prominente nazi's als client te hebben gehad. Verdacht was dat de Duitse contraspionagedienst, de Abwehr, bijna tot aan het einde van de oorlog zijn wereldwijde agentennetwerk via de bank zou hebben uitbetaald.

Voor Ritter dus motieven genoeg om 'die Finger davon zu lassen', en zich verder braaf bezig te houden met de dagelijkse leiding van de 'Baustoff Industrierwerke vormals Rittergut Rudersdorf' bij Berlijn, zijn persoonlijk werkverschaffingsobject zolang hij de bank niet in mocht (toevallig was deze fabriek een volledige dochter van de Bank voor Handel en Scheepvaart in Rotterdam, hetgeen opnieuw de verwarrende verstrengeling van de concernbelangen illustreert). Maar de Nederlandse officier hield aan dat Ritter de effecten moest redden.

Hij bleef telkens terugkomen en op Ritter inpraten. Wie was die militair die zich zo bezorgd toonde om de financieel-economische belangen van Nederland?

Persoonlijk had de Rotterdamse reserve-ritmeester der cavalerie mr. J. Coert jr. (geboren in 1906) geen enkel belang bij de inhoud van de kluisen van de August Thyssen Bank. Hij had alleen een vader, de advocaat mr. J. Coert sr., die de persoonlijke juridische belangen van Heinrich Thyssen in Nederland behartigde. Kennelijk had Thyssen zich na de hint uit Nederland om advies en bijstand tot Coert sr. gewend, en deze had zijn zoon ingeschakeld. Daarvoor had hij twee redenen. Coert jr. was als liaison-officier van het Commissariaat Generaal van de Nederlandse Economische Belangen in Duitsland gedetacheerd bij het bestuur over de Britse bezettingszone van Duitsland. Dit commissariaat hield zich onder andere bezig met het uit Duitsland terughalen van geroofd Nederlands eigendom. Coert jr. was daardoor bij uitstek in een positie om zich met deze zaak bezig te houden.

Verder zal Coert sr. wel hebben gezien dat zijn zoon onder de gegeven omstandigheden alle kwaliteiten bezat om zijn client Thyssen en het beoogde Nederlandse belang een goede dienst te bewijzen. Coert jr. had getoond persoonlijke risico's te durven lopen als het welslagen van een onderneming die hij de moeite waard vond, ervan afhing. 'Mijn vader was nergens bang voor,' zegt zijn zoon, mr. J. H. Coert. In de jaren twintig had hij vrijwillig dienst genomen in het leger alvorens zijn rechtenstudie af te maken en zich bij zijn vader in diens advocatenpraktijk te voegen. De meidagen van 1940 maakte Coert mee als gemobiliseerd reserve-officier in de Peel-Raamstelling. In de oorlog verdedigde hij Nederlanders die om politieke redenen

waren gearresteerd. Hij weigerde in 1943 zich weer in Duitse krijgsgevangenschap te begeven, en dook onder.

Als vertegenwoordiger van de Nederlandse belangen in de Britse zone voelde Coert jr. z'n element. In een Ford, later een grote Mercury Cabriolet doorkruiste hij westelijk Duitsland; de ene keer om conflicten op te lossen tussen al te voortvarende Nederlandse zakenlieden en de Britse bezettingsoverheid, de andere keer om de repatriëring te regelen van complete fabrieksinventarissen die door de Duitsers waren meegenomen. Zijn zoon: 'Mijn vader kon snel situaties doorzien, en hij kon heel gemakkelijk met mensen omgaan. Hij had een groot gevoel voor humor en een natuurlijk gezag omdat hij de door hem voorgestelde oplossing voor problemen in de ogen van alle partijen redelijk kon doen voorkomen.' Er was in die eerste verwarrende jaren na de oorlog een sfeer van 'niets kan, maar alles gebeurt'. Zo gezien was het terughalen van effecten uit de Russische sector van Berlijn naar Nederland geheel in de lijn van Coerts opdracht, en een kolfje naar zijn hand. Over deze actie en over zijn andere wederwaardigheden uit die tijd kon hij later smakelijk vertellen.

Volgens zijn zoon en volgens zijn weduwe (J. Coert jr. overleed in 1971), heeft hij daarbij echter nooit gerept van eventuele belangen van het Nederlandse koningshuis die daarbij waren betrokken.

Waarschijnlijk heeft hij het ook niet geweten. Hij bemoeide zich ermee omdat het belangrijk voor zijn vader was. Daarom praatte hij zo lang in Berlijn op Ritter in, en wist hij langzaam diens vertrouwen te winnen door te laten merken dat hij via zijn vader goed was ingevoerd in het Thyssen-milieu. Tenslotte kreeg hij gedaan dat Ritter zich ondanks zijn aanvankelijke aarzeling toch voor dit bijzondere avontuur beschikbaar wilde stellen.

Coert regelde voor zijn vertrek uit Berlijn dat Ritter voor logistieke steun kon terugvallen op de hulp van kolonel D. M. A. Swart, die bij de Nederlandse Militaire Missie in Berlijn de sector herstelbetalingen en schaderegelingen beheerde. De Nederlandse Militaire Missie had in Berlijn ongeveer dezelfde taak als het commissariaat waarvoor Coert werkte. Zo kenden Swart, een voormalige belastingconsulent en later een hoge functionaris bij Philips, en Coert elkaar. Swart zorgde voor de communicatie, die in het verwoeste Duitsland nog uiterst moeizaam verliep, tussen Ritter enerzijds en Coert jr., Coert sr., de zittende BHS-directie en Roelen. Via Swart kreeg Ritter van de BHS-directie volmacht voor elke financiële transactie. Swart schreef ook in zijn hoedanigheid van vertegenwoordiger van de Nederlandse overheid zogenaamde Schutzbriefe uit. Daarin werd verklaard dat de August Thyssen Bank en haar dochters, dus ook de Bank voor Handel en Scheepvaart, Nederlands eigendom waren, en dat Ritter was gemachtigd zich in de bank op te houden. Een verklaring die getuigt van een zeker vooruitlopen op de feiten als men in aanmerking neemt dat de BHS-directie na het vertrek van de Duitse Verwalter in 1945 opnieuw een curator, ditmaal van de Nederlandse overheid, boven zich had gekregen omdat het juist geen Nederlands bedrijf was. Maar de bedoeling was duidelijk: gewapend met deze Schutzbriefe (en wie weet met enig noodzakelijk smeergeld, waarover hij dankzij de financiële volmacht en het bestaan van een filiaal van de bank in West-Berlijn kon beschikken) kon Ritter de sectorgrens overschrijden om in de Behrenstrasse poolshoogte te gaan nemen.

Via Swart rapporteerde Ritter in het voorjaar van 1946 aan Coert dat hij er inderdaad in was geslaagd tot de kluize door te dringen, niet een keer, maar meermalen. De gaten die het dynamiet van de plunderslaars in de kluisdeuren had geslagen, waren opgevuld met puin, maar dat viel te verwijderen. Binnen lagen de waardepapieren nog onaangeroerd; vooraan in de kluize de Duitse, die eigendom waren van de August Thyssen Bank of die bij de bank in bewaring waren gegeven; achterin, op een moeilijk bereikbare plaats, lagen de Nederlandse. Bij elk bezoek aan de kluize had Ritter een paar pakken Duitse effecten kunnen meenemen en die bij zich thuis opgeslagen. Mogelijk was dat papier de Russische wachtpost - hun aantal was teruggebracht tot een - een zorg; misschien ook was zijn onverschilligheid financieel gestimuleerd. Hoe het ook zij, Ritter was stukje bij beetje de kluizen aan het leeghalen.

Coert jr. werd ongeduldig. Dit was niet waarom het ging. Het ging hem in de eerste plaats om de Nederlandse aandelen, en daaraan was Ritter nog steeds niet toegekomen. Coert oende steeds meer druk op Ritter uit om nu eindelijk eens het piece de resistance te gaan halen. Ritter besprak dit met Swart, die toezegde voor vervoer te zullen zorgen van de Nederlandse aandelen naar Nederland. Ergens in het begin van de zomer van 1946 liet Ritter aan Swart weten dat hij had besloten het erop te wagen. Op 14 juli 1946 tenminste schreef hij aan zijn superieur Roelen in bedekte termen dat hij van plan was de Nederlandse aandelen uit de kluize te halen. 'Het zou voor ons allemaal een opluchting zijn,' antwoordde Roelen.

Ritter huurde een kleine vrachtauto en mobiliseerde twee van zijn ondergeschikten, zijn procuratiehouder

Hans Muller en bankemploye Heinrich Winkelmann. Gedrieen gingen zij dus die avond van de zeventiende augustus 1946 op weg om 'de transactie te sluiten', zoals Ritter het in zijn brief aan Roelen had genoemd. Alles verliep volgens plan. Terwijl de Russische schildwacht de andee kant opkeek, laadden de drie Duitsers de auto vol met de stapels effecten uit de kluis. Ongehinderd bereikten ze de westelijke sector en reden meteen naar Ritters woning in de Caspar Theysstrasse, waar de papieren voorlopig werden opgeslagen. De twee volgende dagen werden besteed aan het met Duitse grondigheid verpakken van de 'waar' in negenenvoertig grote bundels en een dikke envelop (voor de beschadigde waardepapieren). De totale waarde van de zending bedroeg meer dan zeventieneneenhalf miljoen gulden.

Zodra alles klaar was voor verzending, begaf Ritter zich voor de zoveelste keer naar het gebouw van de Nederlandse Militaire Missie in de Uhlandstrasse, ditmaal om het succes van zijn onderneming te melden. Wel eiste hij dat het belastende materiaal zo snel mogelijk bij hem thuis zou worden weggehaald. Swart telefoneerde met Coert op diens tijdelijke woon- en werkadres in Bad Salzuflen bij Minden, en op 24 augustus verscheen de Nederlandse militair in een militaire vrachtauto met chauffeur in de Caspar Theysstrasse om de bankier van de contrabande te verlossen. Gezamenlijk laadden ze de pakketten in de wagen, en Coert schreef keurig een kwitantie uit. Bij het afscheid vroeg Ritter hoe Coert het transport in Nederland dacht te krijgen.

Coert zei dat hij een route had gekozen die in de Britse bezettingszone door gebied voerde waar Poolse trepen (onder Brits oppercommando uiteraard) de dienst uitmaakten. Uit deze opmerking valt af te leiden dat Coert erop rekende dat de Polen het met de controle op de lading, die werd 'gedekt' door gewichtig ogende vrachtbrieven van de Militaire Missie, niet zo nauw zouden nemen. Als dat de veronderstelling was, klopte ze, want twee dagen later hoorde Ritter van Swart dat de expeditie zonder moeilijkheden in Nederland was aangekomen.

De problemen begonnen, ironisch genoeg, pas toen het avontuurlijke deel van de 'Operatie Juliana' achter de rug as.

(wordt vervolgd)

NRC Handelsblad - June 8, 1991

Operatie Juliana

Deel 2: hoe de koninklijke smokkelwaar in Nederland tot verwarring leidde

Korte inhoud van het voorafgaande: In augustus 1946 haalde de Nederlandse reserve-officier mr. J. Coert jr. het huzarenstukje uit een enorme voorraad Nederlandse aandelen en obligaties ter waarde van ruim zeventien miljoen gulden (toen tien keer zoveel waard als nu) die door de Duitsers was geroofd, uit de Russische sector van Berlijn naar Nederland te smokkelen. Daarbij was ook een aanzienlijk deel van het effectenbezit van koningin Wilhelmina, dat zij bij haar vertrek naar Engeland in mei 1940 had moeten achterlaten. De koninklijke waardepapieren waren tijdens de oorlog door de Duitsers opgeslagen in de kluis van de Rotterdamse Bank voor Handel en Scheepvaart (BHS), die onder rechtstreeks Duits toezicht stond. Van daar waren ze samen met de andere aandelenpakketten naar het hoofdkantoor van de August Thyssen Bank in Berlijn overgebracht. Deze bank was net als de BHS een onderdeel van het Thyssen-concern. Na de bevrijding vroeg de in Zwitserland wonende concerneigenaar Heinrich Thyssen-Bornemisza, daartoe vanuit hoogste kringen in Nederland aangespoord, zijn Nederlandse advocaat mr. J. Coert sr. of deze er niet voor kon zorgen dat de effecten naar Nederland terugkwamen. Coert sr. had daarvoor zijn zoon ingeschakeld, die de Nederlandse economische belangen in de Britse bezettingszone van Duitsland behartigde. Met de hulp van een Duitse bankdirecteur wist Coert jr. het effectenbezit onder de ogen van de Russische schildwacht uit het vernielde bankgebouw te bemachtigen, en, in strijd met de Geallieerde verordeningen, naar Rotterdam te transporteren.

Terwijl het transport nog onderweg was, belde Coert sr. een van de door de Nederlandse overheid aangestelde beheerders van de Bank voor Handel en Scheepvaart, mr. W. Suermondt, op, en vroeg hem of de pakken aandelen weer in de kluis van de Bank voor Handel en Scheepvaart konden worden opgeborgen.

Coert kon weten dat deze boodschap niet met gejuich zou worden ontvangen. Hij en zijn zoon hadden op 12 augustus 1946 - de operatie moest toen nog worden uitgevoerd - de beheerders van de BHS voorzichtig gepolst over hun houding jegens een eventuele 'evacuatie' van de Nederlandse aandelen uit de Russische sector van Berlijn. Daarbij waren ze niet op enthousiasme gestuit.

Het staatstoezicht op de BHS, voorgeschreven zolang niet duidelijk was welke nationaliteit BHS-eigenaar Heinrich Thyssen-Bornemisza de Kaszon eigenlijk had (Duits of Hongaars), was opgedragen aan een driemanschap. Naast de al genoemde advocaat Suermondt waren dat een voormalig directeur van de BHS, H.J. Kouwenhoven, en een andere voormalige topman van het Thyssen-concern, J.G. Groeninge. De beide laatsten waren al sinds het begin van de jaren twintig bij de activiteiten van Thyssen in Nederland betrokken. Degelijke, fatsoenlijke 'kooplieden' (zoals ze zich blijkens de jaarverslagen van de bank noemden) waren het, wars van avonturen en riskante ondernemingen. Ze hadden de bank en de andere Thyssen-ondernemingen in Nederland behoedzaam door de crisisjaren geloodst. Beiden ook hadden in de oorlog getoond het hart op de goede plaats te hebben. Kouwenhoven was als BHS-directeur in 1942 ontslagen omdat hij zich had geweerd tegen het overbrengen van de effecten naar Duitsland (zie de vorige aflevering); uit protest tegen dat ontslag was Groeninge eigener beweging opgestapt. Vandaar dat het Nederlandsch Beheers Instituut hen na de bevrijding als toezichthouder naar de BHS had afgevaardigd.

Daar hadden ze het moeilijk. Bij de bank werden ze gezien als 'deloyaal' omdat ze niet zozeer de belangen van het bedrijf als die van de Nederlandse overheid op het oog zouden hebben.

Uit de gebeurtenissen die volgden, zou blijken dat ze hun taak als overheidscurator inderdaad au serieux namen, maar deze taakopvatting verhinderde niet dat Kouwenhoven en Groeninge zich nog steeds zeer met de bank verbonden voelden. 'Ik behoef niet te zeggen hoezeer ik begeerd heb deze dag te mogen beleven,' zei Kouwenhoven in de toespraak bij zijn aantreden als beheerder. 'Circa dertig jaren ben ik verbonden geweest aan de ondernemingen waarin gij werkt, en de levenstaak die ik daarin te vervullen had gekregen, had de liefde van mijn hart. Vandaag smaak ik de grote voldoening in uw kring te zijn weergekeerd.'

Kouwenhoven en Groeninge, en trouwens ook Suermondt, hadden zich tot taak gesteld de Bank voor Handel en Scheepvaart na de ook in financieel-economisch opzicht verwoestende oorlogsjaren geleidelijk weer in rustiger vaarwater te brengen. Als daartoe een middel niet in hun aard lag, waren het wel experimenten en huzarenstukjes. Daarom hadden de drie verbijsterd en verontwaardigd gereageerd toen vader en zoon Coert het ballonnetje van de effectensmokkel hadden opgelaten.

'Wild-West-stories', zo had Kouwenhoven de plannen van de beide Coerts betiteld, en hij had met klem gewaarschuwd voor dergelijke acties, die 'zijns inziens voeren moesten tot een ernstig conflict met Rusland'. En ineens werden hij en zijn medebeheerders nog geen week later voor een voldongen feit geplaatst!

Na Coerts telefoontje dat de effecten onderweg naar Nederland waren, overlegde het trio snel telefonisch met elkaar en met het rayonkantoor van het Nederlandsch Beheers Instituut in Rotterdam. Het resultaat daarvan was dat de beheerders weigerden de zending in ontvangst te nemen zolang ze 'Den Haag' niet hadden geraadpleegd wegens 'de groote belangen en consequenties, die aan deze zaak voor den Nederlandschen Staat verbonden zijn', aldus hun latere weergave van de gebeurtenissen. Toen Coert jr. zondag 25 augustus Suermondt belde om te zeggen dat de zending in Nederland was aangekomen, kreeg hij te horen dat de kluis van de BHS gesloten bleef.

Coert jr. kon nog zo hameren op de risico's die hij voor deze stunt had gelopen, Suermondt bleef erbij dat eerst de Nederlandse regering zich moest afvragen of ze deze smokkel een aanvaring met de Sovjet-Unie waard vond. 'Beschouwt zij Rusland als een land waarmede toch geen normale betrekkingen mogelijk zijn, dat er zelf rare sic methoden op nahoudt en waarmede men het dus ook zo nauw niet hoeft te nemen?' Of was de Sovjet-Unie in Haagse ogen een machtig land, dat beter niet kon worden geprovoceerd? Coert jr. gaf het op en gooide woedend de hoorn op de haak. Tot nader order werden de pakken aandelen thuis bij Coert sr. aan de Kralingse Essenlaan opgeslagen.

Een paar uur later kreeg Suermondt opnieuw een telefoontje, nu van mr. H. Stenfert Kroese, die een vooraanstaande positie bekleedde bij het rayonkantoor Rotterdam van het Nederlandsch Beheers Instituut. Coert sr. had hem benaderd en hem ertoe kunnen overreden mee te werken aan een oplossing. Kennelijk

had Coert sr. tegenover hem iets laten doorschemeren van de grote belangen die op het spel stonden. Stenfert Kroese verordonneerde tenminste namens het Beheers Instituut dat de aandelen uit Berlijn op naam van Coert sr. bij de BHS konden worden gedeponereerd. Hij drukte Suermondt op het hart over de hele affaire te zwijgen en 'volkomen te vergeten dat deze geschiedenis zich heeft voorgedaan'. Suermondt en de beide anderen accepteerden deze 'oplossing' echter niet en eisten onmiddellijk een gesprek met Stenfert Kroese.

Dat gesprek had al meteen de volgende dag, 26 augustus, plaats. Stenfert Kroese was er kennelijk doodsbenauwd voor dat de smokkel zou uitlekken. Hij drong er bij de anderen opnieuw op aan 'stricte geheimhouding te bewaren over wat er in de laatste dagen is gebeurd met de bij de August Thyssen Bank, Berlijn, gedeponereerde 'aandeelen der Bank'. Het Beheers Instituut zelf zou de verantwoordelijkheid voor de aandelen op zich nemen zodat de drie beheerders van de BHS een rein geweten konden houden. Maar daarvan wilden Suermondt, Kouwenhoven en Groeninge niet horen. Ze wilden een gesprek met minister-president dr. L.J.M. Beel en met de betrokken ministers, namelijk dr. G.W.M. Huysmans van Economische Zaken, dr. P. Lieftinck van Financien en mr. C.G.W.H. baron van Boetzelaer en Oosterhout van Buitenlandse Zaken. Stenfert Kroese ging daarmee akkoord. Al een dag later zat het gezelschap op het hoofdkantoor van het Nederlandsch Beheers Instituut in Den Haag met op de agenda het plan een gezamenlijke audientie bij Beel aan te vragen over de kwestie.

Weer twee dagen later, op 29 augustus 1946 vroegen de drie BHS-beheerders het Beheers Instituut schriftelijk zo snel mogelijk te laten weten wanneer ze op een onderhoud met Beel konden rekenen.

Blijkbaar zag het Beheers Instituut veel minder reden tot haast dan Kouwenhoven, Groeninge en Suermondt, want er ging helemaal geen verzoek om een gesprek met de minister-president de deur uit. Dat bleek op 13 september, toen het trio in Den Haag ging informeren waarom geen datum voor een afspraak was doorgegeven. Het was er niet van gekomen omdat het Beheers Instituut 'van geheimhouding der feiten heil verwachtte', zoals Groeninge en Kouwenhoven (Suermondt had het hoofd in de schoot gelegd) enkele weken later aan minister Huysmans schreven. De twee beheerders waren woedend geworden, en hadden aangekondigd zelf wel een gesprek met Beel of in elk geval met een van de betrokken ministers te zullen regelen.

Op 10 oktober 1946 hadden de beide heren een kort gesprek met minister Huysmans waarin ze hem iets van de zaak vertelden. Huysmans had blijkbaar weinig tijd, want hij vroeg hun een expose over de kwestie op schrift te stellen. Nog diezelfde dag componeerden Kouwenhoven en Groeninge een lang memorandum voor Huysmans. Daarin waarschuwden zij: 'Het wegvoeren uit de Russische bezettingszone van waarden, waarvan in laatste instantie een Hongaarsch, waarschijnlijk nog door Rusland als vijand aangemerkt onderdaan baron Heinrich Thyssen-Bornemisza, zich als eigenaar beschouwt, blijft evenals het verlenen van hulpdiensten bij het in bewaring nemen daarvan, tegenover een staat waarmee wij niet op voet van oorlog verkeren, uiterst onverantwoord.'

Het begon tot Huysmans door te dringen dat er mogelijk iets was gebeurd dat voor Nederland onaangename consequenties kon hebben, al begreep hij het fijne er nog niet van, en wist hij niet wat hij ermee aan moest. Hij bracht Beel van de effectensmokkel op de hoogte, evenals zijn ambtgenoot van Financien, Lieftinck, en die van Justitie, mr. J.H. van Maarseveen, met de vraag erbij wie voor de affaire competent was. Het was Lieftinck die als eerste handelde. Op 7 november 1946 verzocht hij het hoofd van de Douanerecherche dienst een onderzoek naar de smokkelzaak in te stellen en 'zoo nodig de betrokken effecten in beslag te doen nemen'.

Zou Lieftinck deze opdracht ook hebben gegeven als hij had geweten dat zich onder de 'betrokken effecten' een aanzienlijk deel van het vermogen van de Oranjes bevond? Dat lijkt uiterst onwaarschijnlijk, gezien het feit dat de minister razendsnel bakzeil haalde nadat enige hooggeplaatsten hem de consequenties van zijn voornemen onder het oog hadden gebracht. Nog dezelfde dag belde de thesaurier-generaal van Financien zijn minister op om hem te vertellen dat Coert sr. bij het horen van de mogelijke inbeslagneming hevig ontdaan was geraakt: 'De heer Coert zeide mij dat een dergelijke inbeslagneming niet alleen voor de Bank voor Handel en Scheepvaart groote ongelukken zou meebrengen, maar ook voor Nederland aanmerkelijke schade zou meebrengen.'

Coert sr. wilde onmiddellijk een gesprek met Lieftinck. Ook de buitengewoon gezant en gevolmachtigd minister aan de Nederlandse ambassade in Londen, baron A. Bentinck van Schoonheeten, die met een

dochter van Heinrich Thyssen was getrouwd, protesteerde bij Lieftinck, evenals - nog belangrijker - mr. dr. H. Albarda, directeur van de Nederlandse Handel Maatschappij, waarvan de koningin grootaandeelhoudster was en waar haar effecten tot het Duitse ingrijpen in depot waren geweest (Coert sr. had de bij hem thuis liggende papieren inmiddels bij de Handel Maatschappij in bewaring mogen geven).

Er kwam inderdaad geen onderzoek; uit kwaadheid daarover namen Kouwenhoven en Groeninge nog diezelfde novembermaand ontslag als beheerder bij de Bank voor Handel en Scheepvaart. Lieftinck schreef het Nederlandsch Beheers Instituut meteen dat de twee vertrekkende bestuurders moesten worden opgevolgd door lieden die het volle vertrouwen van de aandeelhouders van de BHS (waaronder inmiddels de Nederlandsche Handel Maatschappij) genoten; een opmerkelijke instructie als men bedenkt dat de beheerders in de eerste plaats moesten waken over de belangen van de Nederlandse staat en niet over die van de aandeelhouders.

Enkele maanden daarna, in maart 1947, kwam prins Bernhard inzake het beheer van de BHS met een voorstel. Het beheer door het Nederlandsch Beheers Instituut moest worden opgeheven, schreef hij Lieftinck, en in plaats daarvan moest er een raad van commissarissen komen. In die raad moesten behalve Coert sr. ook zitting krijgen de al genoemde diplomaat Bentinck en de oud-burgemeester van Den Haag, S.J.R. de Monchy en de oud-minister van Marine, J.M. de Booy. De Monchy en De Booy waren beiden een vertrouweling van Bernhards schoonmoeder.

Verder wees de prins erop dat alle directeuren van de BHS Nederlander moesten zijn, dit om het Nederlandse karakter van de bank te benadrukken.

Niet bekend

Desondanks ondernam Londen noch Washington iets tegen Den Haag. Misschien heeft respect voor de Nederlandse koningin daarin een rol gespeeld, maar dan in elk geval geen belangrijke rol. Weliswaar waren de Britten en de Amerikanen blijkens hun rapporten ervan op de hoogte dat kapitaal van Wilhelmina deel uitmaakte van de 'transactie', het was hun tevens duidelijk dat met de onderneming als geheel veel grotere belangen waren gemoeid. Een overweging die bij het Foreign Office meer gewicht in de schaal wierp, was de zekerheid dat een officieel protest van de Britse regering bij de Nederlandse ambassadeur de Russen zou alarmeren. Rond die tijd was de vriendschap tussen de Sovjets en de andere Geallieerden al zo bekoeld dat het Westen er extra op bedacht was de Sovjets geen munitie voor het uitvechten van diplomatieke conflicten te leveren. Londen liet de Control Commission in Berlijn weten dat de Westerse Geallieerden formeel geen bemoeienis met de smokkelaffaire hadden omdat de effecten uit de Russische sector van Berlijn waren ontvreemd.

Wel werd het hoofd van de Nederlandse Militaire Missie in Berlijn, kolonel A. van Lennep, in maart 1947 bij de Britten op het matje geroepen om informeel te horen te krijgen dat een formeel protest bij de Nederlandse regering nog steeds tot de mogelijkheden behoorde. Van Lennep veinsde van de 'transactie' van Coert jr. niets af te weten; hij wilde Coert eventueel wel naar Berlijn ontbieden om de Engelsen uitleg te geven. Van dit aanbod hebben de Britten evenwel geen gebruik gemaakt, of ze hebben er in elk geval geen druk achter gezet, want Coert jr. heeft volgens zijn weduwe en zijn zoon nimmer in Berlijn verantwoording hoeven af te leggen. Dankzij de Koude Oorlog verdween de zaak in de doofpot. Medio 1947 gaf de Nederlandse overheid formeel een importvergunning voor de binnengesmokkelde effecten, en daarmee was de transactie legaal geworden.

Een aspect moest nu wel dringend worden geregeld om definitief een punt achter de hele affaire te kunnen zetten, en dat was de kwestie van de nationaliteit van de voornaamste aandeelhouder van de BHS. Als duidelijk was dat de Bank voor Handel en Scheepvaart Nederlands bezit was, verviel immers de beschuldiging dat Nederlandse overheidsdienaren Duitse belangen hadden gediend. Bij het oplossen van dit probleem nam baron Bentinck het voortouw. De discussie had zich tot dan toe steeds toegespitst op de vraag van welk land Heinrich Thyssen nu eigenlijk werkelijk onderdaan was, maar Bentinck voerde tegenover Buitenlandse Zaken aan dat zijn schoonvader 'geestelijk niet geheel normaal meer' was, en daarmee niet meer als stuwende kracht achter het Thyssen-concern kon gelden. In plaats daarvan schoof Bentinck zijn oudste zwager, baron Stephan Thyssen, naar voren. Volgens Bentinck was Stephan statenloos en daardoor geen Duitser. Een probleem was echter dat hij gedurende de hele oorlog in Duitsland had gewoond, een bijkomstigheid die enige twijfel aan zijn status als statenloze opriep.

Kapitein-luitenant ter zee J.H. Zeeman van de Nederlandse Militaire Missie kreeg in de zomer van 1948 de opdracht de nationaliteit van Stephan Thyssen uit te pluizen, maar nadat Zeeman in oktober van dat jaar de vraag had opgeworpen 'of door een behandeling van de onderwerpelijke zaak niet het gevaar zou kunnen ontstaan dat bepaalde Nederlandsche belangen, te weten die van de Bank voor Handel en Scheepvaart, worden geschaad', kreeg hij uit Den Haag het consigne met het onderzoek te stoppen. Formeel werd niet meer betwist dat Stephan Thyssen statenloos was, en de jonge Thyssen beloofde ervoor te zorgen dat de BHS in 'Nederlandsche geest' zou worden geleid. Er kwam een raad van commissarissen waarin de door Bernhard genoemde kandidaat De Monchy zitting kreeg, evenals Bernhards vertrouweling jonkheer mr. P. Six. Het belang van de Handel Maatschappij in de BHS werd bewaakt door Albarda.

Ook een andere door Bernhard genoemde kandidaat voor een BHS-commissariaat, Coert sr., kreeg in 1947 zitting in de raad, en hij bleef commissaris tot 1956, toen hij wegens zijn gevorderde leeftijd aftrad. Kolonel Swart, die zoveel nuttige hand-en-spandiensten voor 'Operatie Juliana' had verleend, werd directeur van de florerende Bank voor Handel en Scheepvaart, die midden jaren vijftig een gloednieuw pand aan de Rotterdamse Coolingsingel betrok. Swart ging met pensioen in 1968, kort voordat de BHS fuseerde met de Nederlandsche Crediet Bank, eveneens een onderdeel van het Thyssen-concern. Hij stierf enige jaren geleden. Coert jr., die in 1947 weer in de Rotterdamse advocatuur was teruggekeerd, overleed in 1971. Kouwenhoven stierf in 1948 in New York, een jaar na zijn vroegere opperste baas Heinrich Thyssen.

En het kapitaal van de Oranjes? Eens per jaar, nu al decennia lang, wordt de koningin van Nederland door het ene of het andere Amerikaanse tijdschrift tot rijkste vrouw van de wereld uitgeroepen, wat dan weer door de Rijksvoorlichtingsdienst wordt ontkend.

--

Deze serie van twee artikelen is gebaseerd op - naast de in de tekst genoemde boeken en gesprekken met nabestaanden van betrokkenen - de volgende overheidsarchieven. Algemeen Rijksarchief, Den Haag: notulen van de ministerraad; archief van de Nederlandse Militaire Missie, sectie IV; archief van het Nederlandsch Beheers Instituut. Ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag: departementsarchief, code 313.22, Geheim Archief; archief van de Nederlandse Militaire Missie te Berlijn; archief ambassade Bonn, 1945-1949; archief ambassade Londen, 1945-1949. Ministerie van Financien, Den Haag: archief van de generale thesaurie; archief van de directie Bewindvoering. National Archives, Washington DC: Record Group 59, General Records of the Department of State; Record Group 226, Records of the Office of Strategic Studies. Washington National Records Center, Suitland, Maryland: Record Group 331, SHAEF Counter Intelligence G-2 Records. Public Record Office, Londen: FO 371, archief van het Foreign Office; FO 944, archief British Control Commission in Germany; FO 1000, archief British Control Group in Germany.